

ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ І ЗАРУБІЖНОЇ КУЛЬТУРИ, ОСВІТИ Й НАУКИ

УДК 94 (438)

Леся Алексієвць

ПОЛЬЩА 1918–1926 РР.: ОСВІТНІ ТЕНДЕНЦІЇ У КОНТЕКСТІ ТВОРЕННЯ ДЕРЖАВНОСТІ

У статті проаналізовані основні тенденції розвитку освіти Польщі у 1918–1926 рр. у загальному процесі розбудови польської державності означеного періоду.

Ключові слова: Польща, Конституція 17 березня 1921 р., національна державність, освіта, міжвоєнний період.

Кожна країна, котра прагне поступу на рівні світових тенденцій розвитку і прогресу, дбаючи про власну міць й гідне місце у системі міжнародних відносин, насамперед повинна забезпечити належний рівень освіти її громадянам, створити умови для вияву творчого і наукового потенціалу населення. Лише вільна та мудра людина, у свою чергу, примножує капітали держави. Є її головною вартістю. Водночас, загальновідомо, що навпаки, щоб пригнітити й знищити народ, треба позбавити його традицій і можливостей духовного розвитку. У складні періоди відновлення державності погляд звертається на становище освіти. Питання її розвитку були, є і будуть актуальними в середовищі свідомої еліти країни, викликають інтерес дослідників. Важливими вони є для України, яка торує шлях новітнього державотворення, ускладнений війною і суспільною напругою останніх років. У цьому контексті привертають увагу зламні періоди, й насамперед країн Центрально-Східної Європи, зокрема Польщі часу проголошення відновлення держави 11 листопада 1918 р. й далі, відомого як парламентської демократії.

Закономірно питання освіти в контексті національного відродження Польщі викликали інтерес як в українських, так і зарубіжних, передусім, польських дослідників. Зокрема, проблеми розвитку освіти в Польщі у міжвоєнний період знайшли певне висвітлення у публікаціях Л. Зашкільняка і М. Крикуна, В. Ярового, Х. Зелінського, Ф. Арашкевіча, С. Маєвського, В. Рошковського та ін. [1–6]. Питань освітнього рівня польського суспільства в означений період торкалася у публікаціях і авторка статті [7–9]. Тож проблеми розвитку освіти Польщі періоду її відродження після 123-літньої анексії іноземними державами, хоча й не нові, та їх актуальність не зменшується, а посилюється, як для окремих громадян, так і суспільства цілому. Оскільки, про що зазначалось вище, воно може успішно розбудовуватися лише на міцній духовній основі. Національно-державне відродження неможливе без значимого культурного підґрунтя. Питання розвитку освіти країни має міжнародне звучання і вміщує як науково-пізнавальний інтерес, так і практичне значення. У пропонованій статті авторка намагається в її рамках проаналізувати основні тенденції розвитку освіти Польщі у 1918–1926 рр. у загальному процесі розбудови польської державності означеного періоду.

Історичний досвід переконує, що основою самовідтворення і розвитку культури є освіта. Питання про державну підтримку її, використання освітньої політики як ефективного інструменту оновлення суспільства

надзвичайно гостро постало у Польщі після проголошення її незалежною державою в 1918 р. Створення нової системи шкільної освіти було однією зі складних проблем першочергового вирішення, оскільки освітній рівень поліетнічного населення залишався незадовільним. Ще до початку Першої світової війни у Королівстві Польському неписьменність сягала понад 50%, Галичині – близько 40%, на території, що анексувала Пруссія, неписьменних практично не було, однак більшість населення знала на письмі лише німецьку мову [10, с. 115]. Серйозні труднощі в організації шкільної справи випливали, власне, з того, що до моменту проголошення незалежності Польщі у листопаді 1918 р. у кожній із її трьох частин діяла шкільна система країн-подільниць, яка зберігалася впродовж ряду післявоєнних років [3; 4; 11]. Ця проблема мала два аспекти: створення умов для органічного засвоєння освітніх цінностей західного світу й модерних прогресивних ідей у справі освіти, згідно з новим суспільним змістом, забезпечення її зв'язку з польською національною освітою, культурою і традиціями та усунення засилля й впливу на неї іншонаціональних держав. Звідси – боротьба властей Польської держави за реформування національної школи і створення єдиної загальної світської освіти. Звичайно, на її становище у тодішній Польщі впливали різні соціально-економічні чинники: соціальна структура, національна приналежність, віросповідання, матеріальне забезпечення окремих верств суспільства, економічні можливості держави у фінансуванні освітніх послуг. Велике значення мав доробок наук, пов'язаних з освітою та вихованням, а також “модель польської інтелігенції” [5, с. 125].

Уже з перших років незалежного існування система освіти в Польщі зазнала значних змін. Ще до проголошення Польської республіки 7 листопада 1918 р. Тимчасовий народний уряд серед інших суспільних реформ проголосив необхідність домогтися “введення загальної і безкоштовної світської шкільної освіти” [12, с. 130]. Аналогічне завдання визначив польський уряд незалежної країни у листопаді 1918 р. – створення “загальної, світської, безкоштовної школи, однаково доступної для всіх”, “школа має виховувати молоде покоління Поляків, сповнених громадянським духом, добре обізнаних із рідною землею, її традиціями, ресурсами та господарством, громадян, підготовлених і охочих до творчої праці у всіх сферах життя для добра Батьківщини й співгромадян” [13, с. 14]. А 7 лютого наступного року було прийнято декрет про обов'язкове навчання у семирічній школі [14], й підготовку вчителів [15]. У лютому 1922 р. польський сейм ухвалив закон, за яким створення та утримування загальних шкіл покладали на місцеве самоврядування [16]. Ці документи становили організаційно-програмові основи школи Польщі в час її другої відбудови [17, с. 549].

Як бачимо, турбота про розвиток освіти піднімалася до рівня державної політики. Адже одним із найвагоміших завдань було втілити нове ставлення поляків до державності – як умови *sine qua non* існування суверенної нації в ХХ ст. Для цього потрібно було радикально трансформувати їх менталітет, привчити до того, що це їх власна держава, за існування і розвиток якої вони несуть повну відповідальність [18, с. 107]. Це знайшло вияв і у прийнятій 17 березня 1921 р. Конституції країни [19]. Так, її 118 і 119 статті, згідно з вимогами лівиці, яку підтримували вчительські організації, регулювали принципи шкільництва у Польщі: “В межах загальної школи навчання є обов'язковим для всіх громадян Польщі” (ст. 118), і – “Навчання в державних школах і школах самоврядування є безкоштовним” (ст. 119). А 94 стаття прописувала обов'язком батьків “виховання своїх дітей справжніми громадянами Вітчизни і забезпечення їм щонайменше початкової освіти” [19]. У групі конституційних положень, що стосувались питань організації освіти і науки, була постанова, яка визначала свободу

наукових досліджень та оголошення їх результатів, заснування й роботи – при виконанні визначених умов – навчальних закладів (ст. 117) [19].

Потреба докорінних змін у сфері освіти зумовила боротьбу прогресивних кіл за реформування національної освіти і створення єдиної загальної світської школи. Відновлення Польської держави в 1918 р. створило сприятливі умови для організації та діяльності різноманітних громадських культурно-освітніх об'єднань і асоціацій. Серед них варто назвати такі просвітньо-виховні: Товариство народної школи (в Галичині), Товариство народних читалень, Польська Матиця та ін. Свої гуртки Матиця мала в усій країні, відала дитячими садками, початковими і середніми школами, професійними училищами, керувала курсами підвищення кваліфікації, мала власні інтернати, організовувала видання кількох програм, збірників для обов'язкового читання, підручників, навчальних посібників, художню літературу і т. п. У країні працювало майже 800 її бібліотек, фонди яких сягали 500 тис. томів [20, с. 259]. Помітним був розвиток позашкільної освіти. З часом обов'язковим ставало навчання неписьменних у польському війську. Певний вплив на розвиток освіти продовжували здійснювати Костел і традиційне родинне виховання.

Становище, щоправда, ускладнювалося тим, що до питань розвитку і реформування шкільної освіти не було єдиних підходів. Це простежувалося у роботі й просвітніх організацій, і першого освітнього з'їзду, який відбувся в квітні 1919 р. у Варшаві. Він став всепольським, отримавши назву “Вчительського сейму”. Тут були присутні делегати від центральних і регіональних учительських й педагогічних організацій, котрі розглянули основні напрями становлення і розвитку польської шкільної освіти [21, с. 108–109]. Більшість учасників з'їзду підтримала засади демократизації навчального процесу, рівного доступу до освіти вихідців із різних верств суспільства, обмеження релігійного виховання учнів уроками релігії. Такі підходи відповідали реаліям Другого польського відродження, органічно вписувались у національно-політичні процеси післявоєнної Польщі. Але очікуваних докорінних змін у системі освіти не відбулося, багато положень Учительського з'їзду залишилися добрими побажаннями. Особливо це було помітним у справі освіти національних меншин [9, с. 337–338, 342–343]. Розвиток польської школи супроводжувався полонізацією шкільної освіти у Західній Україні, Західній Білорусі й на Віленщині, що знайшло відображення 1924 р. у законі про школи [1, с. 499], згідно з яким утримання національних шкіл покладали на громади, а держава надавала перевагу в підтримці утравістичним (двомовним) школам, які проводили курс на асиміляцію українців та білорусів. Два, незв'язані між собою типи шкіл, з одного боку, зберігали гімназії, які давали освіту, достатню для вступу у вищі навчальні заклади, а з іншого – однокласні школи. Гімназії були розраховані на дітей переважно із заможних верств населення. Однокласні школи закінчували не менше 20% дітей, здебільшого з малозабезпечених сімей [22, с. 298]. Програма обов'язкового семирічного навчання, затверджена 1919 р., фактично була здійснена лише в 1932 р., але навіть і після того її не завжди повністю виконували у сільській місцевості. “Крім шестирічки, – як зазначив Д. Ротшильд, – у Польщі міжвоєнних часів існувала система подвійної освіти, яка мала на меті підтримати існуючий поділ на соціальні верстви, чи, принаймні, вповільнити зміни всередині них” [23, с. 462–463]. Дітей селян і робітників було менше 14% серед учнів середніх шкіл та близько 7% вищих навчальних закладів, а такі родини становили близько чотирьох п'ятих усього населення [23, с. 463]. Особливо у сільській місцині не вистачало приміщень, вчителів, підручників і т. д. Після державного перевороту 1926 р. посилювався наступ на освіту, розпочалася масова ліквідація українських та білоруських шкіл. У період

економічних спадів і кризових явищ зменшилися державні асигнування на потреби освіти й науки, що не могло не позначитися негативно на розвитку культури. Державна адміністрація стимулювала в таких випадках розвиток лише тих сфер культурно-освітнього життя, відставання яких залишалось особливо разючим, і тому вони потребували невідкладної допомоги держави.

Проте, незважаючи на всі труднощі післявоєнного часу в 1918–1926 рр., учительство Польської республіки зуміло досягти певних позитивних змін у сфері освіти. Одним із вагомих здобутків Другої Речі Посполитої стало формування польської системи шкільної освіти. Можемо погодитись з Г. Дильонговою у визначенні натовді особливо вагомої інтеграційної ролі польської освіти, як успіху тодішньої держави – поступову ліквідацію неписьменності та збільшення кількості шкіл, вісному задовільного рівня кадрів, хоч їх і бракувало особливо у початковий період становлення країни, та як здобутку – патріотичне виховання на пропаганді культури легіонів та Ю. Пілсудського [24, с. 128]. За час, який розглядаємо, утричі зменшилося число неписьменних, при цьому були дещо нівельовані відмінності між окремими регіонами країни, оскільки на відсталіх східних окраїнах цей процес розвивався значно швидше. Розширилася мережа навчальних і культурно-освітніх закладів. І хоча в сільській місцевості й у невеликих містах освіта жителів нерідко обмежувалася двома-трьома класами, кількість неписьменних у країні зменшилась, а загальних шкіл зросла до 27515 у 1922/23 рр., порівняно з 18404 – у 1910 р. Однак ситуація з шкільництвом була різною у містах і селах, регіонах. Якщо в західних і центральних воєводствах до початкової школи ходили 95–100% дітей, то у східних – 70%. Продовжували діяти різноманітні громадські організації, які влаштовували курси для дорослих. Усе це дало змогу підвищити освітній рівень суспільства. Якщо у 1918 р. неписьменних віком понад 10 років було до 70%, то вже у 1921 р. – 33%, а в 1926 р. – 25% [1, с. 499]. При цьому зауважимо, що у сфері загальної шкільної освіти Польща продовжувала зберігати значну дистанцію від Європи.

Помітного прогресу набула вища школа. На момент проголошення незалежності Польської держави діяли три університети: у Кракові, Львові, Варшаві, дві політехніки: Львівська й Варшавська. У 1918 р. завдяки приватним пожертвам відкрився Люблінський Католицький університет, а наступного року – Познанський університет, відновлено роботу Університету імені Стефана Баторія у Вільно, який продовжував традиції Віленської академії. Поряд з діючими вищими навчальними закладами за перші роки незалежного існування Польської держави відчинили двері Гірнична академія в Кракові, Головна школа сільського господарства у Варшаві, Академія мистецтв у Варшаві та ін. Залишалися труднощі з науковими кадрами. Значну допомогу у цьому надавали поляки, які навчалися за кордоном. На кінець 1924 р. в 17 вищих навчальних закладах Польщі студіювали 39 тисяч студентів [6, с. 35]. І хоча інтелігенція залишалася малочисельною, її ряди та роль у суспільстві зростали. Збільшилася питома вага людей з вищою освітою, а лави інтелігенції, яка культивувала значною мірою шляхетські традиції, поповнювали вихідці з селян і менш заможних верств міського населення. Польська інтелігенція, яка формувалася, передусім, з випускників вищих навчальних закладів, відзначалася високими зразками гуманістичного ставлення до соціальних і суспільно-політичних проблем у контексті національно-державного відродження після Першої світової війни. Дедалі більше її метою ставала боротьба за демократизацію як шкільно-просвітницької справи, вищої освіти, так і усього суспільного ладу Другої Речі Посполитої.

Уже перші роки становлення Польської держави показали бажання та можливості вирішувати надскладні питання внутрішнього розвитку країни,

реформування освітньої системи, у тому числі за несприятливих зовнішніх обставин. Проте чимало проблем на практиці вирішувалися повільно чи залишалися деклараціями, а у ставленні до національних меншин прийняті постанови прямо порушувались. При цьому зроблені реальні кроки стали доброю основою для подальших змін у системі польської освіти, її подальшого розгортання і розвитку.

Список використаних джерел

1. *Зашкільняк Л. О.* Історія Польщі: Від найдавніших часів до наших днів / Л. О. Зашкільняк, М. Г. Крикун. – Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2002. – 752 с. 2. *Яровий В. І.* Історія західних та південних слов'ян у XX ст. / В. І. Яровий. – К.: Либідь, 1996. – 416 с. 3. *Zieliński H.* Historia Polski. 1914–1939 / H. Zieliński. – Wrocław, 1982. – 427 s. 4. *Araszkiewicz F.* Szkoła średnia ogólnokształcąca na ziemiach polskich w latach 1915–1918 / F. Araszkiewicz // *Rozprawy z dziejów oświaty*. – 1967. – Т. X. – S. 161–230. 5. *Majewski S.* Szkoła średnia ogólnokształcąca w Polsce w XX wieku. Tradycje, przemiany, perspektywy rozwoju / S. Majewski // *Edukacja młodego pokolenia polaków i ukraińców w kontekście integracji europejskiej. Nadzieje i zagrożenia* / Pod red. R. Kuchy i E. Kłosa. – Lublin: Wydawnictwo UMCS, 1998. – S. 124–141. 6. *Roszkowski W.* Historia Polski 1914–2001 / W. Roszkowski. – Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2003. – 494 s. 7. *Алексієвєць Л. М.* Реформа шкільної освіти і розбудова вищої школи Польщі у міжвоєнний період (1918–1939 рр.) / Л. М. Алексієвєць // *Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*. – Серія: Історія / За заг. ред. проф. М. М. Алексієвця. – Тернопіль. – 2003. – Вип. 1. – С. 207–211. 8. *Алексієвєць Л.* Відродження та основні пріоритети польської культури, освіти та науки міжвоєнної доби (1918–1939 рр.) / Л. М. Алексієвєць // *Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*. – Серія: Філософія. – №11, 2003. – С. 146 – 152. 9. *Алексієвєць Л.* Польща: утвердження незалежної держави 1918–1926 / Л. М. Алексієвєць. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2006. – 448 с. 10. *Doroszewski J.* Rozwój rzycia oświatowego wśród dorosłych na Zamojszczyźnie w latach 1918–1939 / J. Doroszewski // *Przegląd Historyczno-Oświatowy*, 1999, nr 1–2, s. 115–129. 11. *Zaremba P.* Historia Dwudziestolecia (1918–1939) / P. Zaremba. – Wrocław-Warszawa- Kraków: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, 1991. – 519 s. 12. *Manifest* Tymczasowego Rządu Republiki Polskiej // *Kumaniecki K.* Odbudowa państwowości polskiej. Najważniejsze dokumenty 1912 – styczeń 1924. – Warszawa; Kraków, 1924. – S. 130–132. 13. *Araszkiewicz F.* Wychowanie obywatelskie w okresie Drugiej Rzeczypospolitej / F. Araszkiewicz // *Wychowanie obywatelskie*, 1971, nr 4. 14. *Dekret* o obowiązku szkolnym // *Dziennik Praw Państwa Polskiego (Dz Pr PP)*, 1919, nr 14, poz. 147. 15. *Dekret* o kształceniu nauczycieli szkół powszechnych w Państwie Polskiem // *Dz Pr PP*, 1919, nr 14, poz. 185. 16. *Dekrety* [XII. 1918–II. 1919]. – Archiwum Akt Nowych w Warszawie, Kancelaria Cywilna Naczelnika Państwa, sygn. 36. 17. *Araszkiewicz F.* Geneza ustaw z roku 1932 o szkolnictwie państwowym i prywatnym / F. Araszkiewicz // *Przegląd Historyczno-Oświatowy*, 1971, nr 4, s. 549–587. 18. *Польша в XX веке.* Очерки политической истории / Ответственный редактор А. Ф. Носкова. – М.: Издательство “Индрик”, 2012. – 952 с. 19. *Ustawa* z dnia 17 marca 1921 roku. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej // *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej*, 1921, nr 44, poz. 267. 20. *Dybkowska A.* Polskie dzieje od czasów najdawniejszych do współczesności / A. Dybkowska, J. Żaryn, M. Żaryn. – Warszawa: Wydawnictwo naukowe PWN, 1994. – 378 s. 21. *Porożyński H.* Wychowanie obywatelskie w programach oświatowych Polski lat 1918–1939 / H. Porożyński // *Przegląd Historyczno-Oświatowy*, 1999, nr 1–2, s. 107–114. 22. *Краткая история* Польши. С древнейших времен до наших дней. – М.: Наука, 1993. – 528 с. 23. *Ротшильд Д.* Східно-Центральна Європа між двома світовими війнами / Д. Ротшильд / Пер. з англ. В. П. Канаша. – К.: Мегатайт, 2001. – 496 с. 24. *Дильонгова Г.* Історія Польщі 1795–1990 / Г. Дильонгова / Пер. з пол. М. Кірсенка. – К.: Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2007. – 239 с.

Леся Алексієвєць

ПОЛЬША 1918–1926 ГГ.: ТЕНДЕНЦІЇ ОБЛАСТИ ОБРАЗОВАНИЯ В КОНТЕКСТЕ СОЗДАНИЯ ГОСУДАРСТВЕННОСТИ

В статтє проанализированы основные тенденции развития образования Польши в 1918–1926 гг. в общем процессе создания польской государственности указанного периода.

Ключевые слова: Польша, Конституция 17 марта 1921 г., национальная государственность, образование, межвоенный период.

Lesya Alexiyevets

POLAND IN 1918–1926: EDUCATIONAL TENDENCIES IN THE CONTEXT OF THE STATEHOOD CREATION

The paper presents the analysis of the main tendencies of the education development in Poland (1918–1926) in the general process of the Polish statehood building in the mentioned period.

Key words: Poland, Constitution of March 17, 1921, national statehood, education, interwar period.